
Remarks on the Chronology of Philippi's Law / על הכרונולוגיה של חוק פיליפי

Author(s): יהושע בלאו and Joshua Blau

Source: *Proceedings of the World Congress of Jewish Studies* / דברי הקונגרס העולמי
1985 / תשמ"ה / למדעי היהדות, Vol. 5, DIVISION D, VOLUME I: HEBREW AND
JEWISH LANGUAGES, OTHER LANGUAGES / חטיבה ד, כרך ראשון: העברית ולשונות
(תשמ"ה / 1985), pp. 1-4

Published by: World Union of Jewish Studies / האיגוד העולמי למדעי היהדות

Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/23529274>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <https://about.jstor.org/terms>

JSTOR

is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Proceedings of the World Congress of Jewish Studies* / דברי הקונגרס העולמי למדעי היהדות

על הכרונולוגיה של חוק פיליפי

יהושע בלאו

הכול תלוי במזל, ולא רק ספר תורה שבהיכל, אלא גם ייחוסו של מעתק הגאים, וחוק פיליפי יוכיח. פיליפי לא היה הראשון, שנמד על המעתק $i > a$ בהברה סגורה ומוטעמת. הוא כתב לראשונה על החוק, שעתיד היה להתקרא בשמו, בשנת 1878 ב-ZDMG לב, עמ' 42, אולם הקדים אותו H. Ewald, *Ausführliches Lehrbuch der hebraeischen Sprache des Alten Bundes*, 8. Auflage, Goettingen 1870, עמ' 100, סעיף b33; ניסוחו היה חלקי ועל כן לקוי (הוא קבע את המעתק של a ל- i רק בהברה סגורה כפולה ומוטעמת, וכן בהברה סגורה, הקודמת להברה אחרת; עקרונית אין ניסוח זה עדיף על זה של איוואלד, שניסח שם, שהמעתק חל בהברה מוטעמת עם שני עיצורים סוגרים, והוסיף, שהוא חל לא רק במלה כמו *hikhtabht*, אלא גם במלה כמו *hikhtabhta*, הנה עמה בעיקרו של דבר); ונוסף לזה אף שיער, שהמעתק פרוטושמי (אף כי מציאותו בשפות שמיות אחדות עשויה על נקלה להיות פרי התפתחות מקבילה, ולא דווקא מורשה משותפת), עי' *Beitraege zur Assyrologie* 2 (1894), 378. אולם העובדה, שפיליפי יצא בהתלהבות ל-"הגנת" המעתק גרמה, שבסופו של דבר המעתק נקרא על שמו.

גם ניסוחים מאוחרים של המעתק לא היו תמיד מוצלחים. H. Zimmermann (*Vergleichende Grammatik der semitischen Sprachen*, Berlin 1898, p. 41) הזכיר את המעבר של i ל- a בהברה סגורה, אך לא את ההטעמה; קרל ברוקלמן בכרך הראשון של דקדוקו המשווה (1908), עמ' 147 כתב על המעתק בהברה סגורה ומוטעמת בפנים המלה ובאותן ההברות הסופיות, אשר היו סגורות כבר בעברית העתיקה, ובכך תלה את המעתק במצב בעברית הקדומה, שלא זו בלבד שהיא עצמה בחינת נעלם, אלא, כפי שנראה בהמשך, אינה מתאימה לעובדות, שלא לדבר על כך, שברוקלמן, שעסק במעתק זה בעברית ובארמית, כך כאן כביכול את המעתק בארמית במצב בעברית העתיקה; ג' ברגשטרסר בכרך הראשון של דקדוקו העברי, סעיף 126h קבע אמנם, שהמעתק חל בהברה סגורה ומוטעמת, אך הוסיף, שפירוש הדבר, שתחולתו היא בהברה לפני-אחרונה בטעם ראשי ובהברה אחרונה בטעם משני (ר"ל בנסמך, לאחר שנשלו בו תנועות היחסות), ונמצא בזה מצמצם את המעתק יתר על המידה (למשל באשר להברה האחרונה של הפועל). לא ידוע לי על ניסוח קצר ורצוי של המעתק אלא משנת 1912 מעטו של פ' ליאנדר (*Le Monde Oriental* 6.185), שקבע, שהמעתק חל בהברה סגורה מוטעמת בין טעם ראשי, בין טעם משני (ובדומה בדקדוקו המשותף עם הנס באור משנת 1922, עמ' 194); הוא הוסיף אמנם, שחוק פיליפי פעל לפני נשילתן של התנועות הקצרות הסופיות ועל כן לא חל בהברות שנסגרו רק עם הנשילה, ואנו נראה אחר כך, שדעה זו

מוטעית, אך אם לא נתחשב בפרט זה, הרי נוכל לקבל את ניסוחו כמות שהוא. אולם גם כיום אנו נתקלים בניסוחים לקויים של חוק פיליפי: J. Kurylowicz בספרו החשוב *Studies in Semitic Grammar and Metres*, London 1973, בעמוד 72, סעיף 17 מדבר על המעטק הפוניטי של e ל-a בהברות סגורות מוטעמות, אבל מוסיף, שהברות סגורות היו בזמן פעולת המעטק רק הברות לפני סיומות עיצוריות (כלומר מלעיליות) ובהברות מלרעיות ("לפני סיומת אפס") רק נגדרו אחרי המלעיליות (אגב, דוגמת כבד שם אינה מוצלחת, כי כבדתי וכו' אינה מתועדת ואין דוגמה וודאית של כבד צרויה בעבר ולא בבינוני).

ראינו, שמקובל על החוקרים, שחוק פיליפי פעל בהברה סגורה, אולם חלוקים הם, אילו הברות היו סגורות בעת פעולת החוק. על כן חשיבות מכרעת לכרונולוגיה, האבסולוטית והיחסית, כדי להבין, אילו הברות היו סגורות בעת פעולת המעטק ומשום כך הושפעו ממנו. כפי שראינו, פיליפי עצמו נטה לחשוב, שהמעטק קדם-שמי הוא. לעומת זה סברו ברוקלמן וברגשטרסר (שם), כי המעטק שמי צפוני-מערבי כללי, וזו הייתה גם דעתו של F.R. Blake, JNES 9.83 (1950). מסתבר, שהסבורים, כי המעטק חל בשמית הצפונית-המערבית, סברו כן בגלל עקבותיו בארמית. אולם ראינו כבר, שמציאות המעטק בשפות אחדות אינה מצביעה בהכרח על מורשה משותפת, אלא מקורה עשוי להיות גם בהתפתחות מקבילה. והנה ברוקלמן (!) עצמו (שם עמ' 148, ועי' גם בדקדוקים ללשון טורויו של זיגל, עמ' 31; 85, ושל יסטרן, עמ' 167, הע' 1, ועמ' 174, הע' 1) תיעד את תחולתו הכוללת של מעטק זה בטורויו! ואכן אפשר להוכיח, שאין המעטק שלנו שמי-מערבי כללי. פ' ליאנדר, במאמר שנתפרסם ב-ZDMG עד 61-76, הראה, על סמך מלים כמו labittu 'לבנה', gim/nti 'גת' (ונוכל להוסיף גם למשל nas irta), שבמכתבי אל-עמרנה (סביב 1400) לא פעל עדיין חוק פיליפי, ועיין גם בדקדוקם המשותף של באור-ליאנדר עמ' 195. אולם כפי שהיו חוקרים, שהקדימו את תחולת החוק, לא נעדרו גם מאחרים: C. Sarauw, Ueber Akzent und Silbenbildung in den älteren semitischen Sprachen, קופנהאגן 1939, עמ' 77 ואילך איחר את תחולתו עד אחרי תקופת אוריג'ינס!

ראינו, שבמכתבי אל-עמרנה אין חוק פיליפי משתקף. נוסף, שכן המצב גם באוגריתית: 'שלחת' באוגריתית לאכת ב-a חרוקה ולא פתוחה; 'רגל' היא rigl (ואשר ל-malk 'מלך' מסתבר, שהוא מעקף צורת משנה של milk ולא התפתחות פוניטית שלו); וכן השווה qadishti. נוסף לזה מביא אולברייט בספרו על הניקוד המצרי עמ' 40 (עי' Encyclopaedia Judaica, מהדורה שנייה, כרך ההשלמה, עמ' 1565) את הצורה binti (ולא banti) מתקופת רעמסס השני (מאה י"ג).

ברור אפוא, שחוק פיליפי לא חל אלא אחרי המאה הי"ג. מאידך אפשר לדעתי להוכיח, שהוא פעל לפני המאה השלישית, ר"ל לפני תרגום השבעים. זאת מוכיח תעתיק של חצר בנסמך באלפא אחרי הסיגמא בשם חצרמות, לעומת האיטא בשם חצרות; וכן אולי האלפא אחרי הסיגמא בשם צל בצלפחד (אם צל = של פחד; אמנם בניגוד ל-צ של בצלאל!); האלפא אחרי הסיגמא בתעתיקו של השם יושביה (ב-ש פתוחה) מצביעה באותו הכיוון עצמו.

הערה: לעומת זה אין חוק פיליפי משתקף בבהירות בטור השני של המשושה של אוריג'ינס, כי אוריג'ינס משתמש לרוב

באפסילון במקום שהיינו מצפים לפעולתו של החוק, והאפסילון ניתנת להיתפס כמייצגת הן חיריק, הן פתח (השווה למשל את התחלפות *kasth/kesth* באלפא/אפסילון 'קשת'). מקרים כמו "אל תותר" באלפא לפני הרו (= פתח) (בראשית מט 4) נדירים והאלפא עשויה לשקף את השפעת ה'ר'. אולם בגלל מציאות חוק פיליפי בשבעים מסתבר, שהוא משתקף אף במשושה ולא נראית לי לכאורה דעתו של א' קימרון במאמר "חילופי צירי/פתח בעברית המקראית" (העומד לראות אור בלשוננו), שבמשושה משתקף להג עברי, אשר חוק פיליפי לא פעל בו, שהרי עקבות החוק ניכרים בכל להגי העברית הידועים לנו. על כל פנים מסתברת טענתו של קימרון, שלא נראית הצעתו של סראו, שחוק פיליפי פעל רק אחרי אוריגינס, שהרי העברית הייתה אז כבר שפה מתה.

יוצא אפוא, שלפי הכרונולוגיה האבסולוטית פעל חוק פיליפי אי-מתי בין 1300 ל-300 לפני הספירה. הבה ננסה עתה ללמוד דבר מן הכרונולוגיה היחסית. ברי שחוק פיליפי פעל אחרי המעמק "הכנעני" של a ארוכה לחולם. מעמק זה חל כידוע בהברה מוטעמת דווקא, ועל כן צורה כמו אובד (בב' פתוחה) דברים לב 28, המכילה פתח בב' בעטיו של חוק פיליפי, הפועל אף הוא בהברה מוטעמת, משקפת שני שלבים עוקבים: לראשונה היה הטעם על הא' ואז התהווה החולם, אח"כ עבר הטעם להברה המתחילה בב' ורק אז חל חוק פיליפי. מאחר שלפני א', שסגרה פעם את ההברה, חוק פיליפי איננו פועל (מעין יראתי, שנאתי), הרי על כורחנו נאמר (עם סראו עמ' 78), שבעת פעולת החוק הייתה ההברה שהסתיימה פעם ב-א כבר פתוחה, במלים אחרות, התאפסות ה-א בסוף הברה (מוטעמת) קודמת לפעולתו של חוק פיליפי. נוסף לזה פועל חוק פיליפי בצורות הפסק, אשר היו במקורן מלעיליות ונעשו מלרעיות בעטיה של תזוזת הטעם להברה סגורה סופית בהפסק (מעין וילך ב-ל פתוחה ומוטעמת לעומת צורת ההקשר וילך ב-י צרויה ומוטעמת וב-ל סגולה). איו זאת כי אם חוק פיליפי פעל אחרי תזוזת הטעם הנזכרת בהפסק. ומאחר שהפתח במקרים כאלה אינו מתארך לקמץ (וילך באה ב-ל פתוחה ולא ב-ל קמוצה), הרי גם הארכת סוף-פסוק קודמת לתחולתו של חוק פיליפי (פרטים עי' במאמרי ב-HAR ה 1-13 משנת 1981 *On Pausal Lengthening, Pausal Stress Shift*, *Philippi's Law and Rule Ordering in Biblical Hebrew*). בדרך כלל מקובל לחשוב, שחוק פיליפי פעל, כאשר היחסות נשתמרו עדיין בנפרד, ועל כן שמות, שלא נסתיימו בשני עיצורים, כולל עיצורים כפולים, הכילו בעת פעולתו הברה פתוחה לפני תנועת היחסות (מעין *zaqinu*), שבה כמובן לא היה מקום לפעולת חוק פיליפי (על כן זקן בנפרד ב-ק צרויה, לעומת זקן בנסמך ב-ק פתוחה). לו היתה הנחה זו אכן נכונה, יכולנו לצמצם את תחולתו של חוק פיליפי באופן ניכר. אמרנו לעיל, שחוק פיליפי פעל בין 1300 ל-300 לפני הספירה, אך לו פעל המעמק עוד לפני נשילת תנועת היחסות בנפרד, יכולנו לצמצם תקופה זו ולומר, שהמעמק פעל בין 1300 ל-700, שהרי כתובת השילוח משנת 700 מעקפת כפי הנראה את נשילת תנועות הנפרד, כי שמות ממין נקבה מסיימים בה ב-ה ולא ב-ת. אולם כפי הנראה ההנחה, ששם מעין זקן בנפרד לא פעל בו חוק פיליפי, מפני שההברה המתחילה ב-ק הייתה פתוחה, אפשרית, אך אינה הכרחית (עי' מה שכתבתי במאמרי הנזכר עמ' 5,

הערה 11): מאחר שהצירה של זקן הוא מסתמא צירה ארוך (שהרי הוא מקביל לקמץ בשם כמו דבר) ויש להניח, שהוא התאריך עם נשילת תנועת היחסות, הרי על כרחנו נצטרך להסיק, שחוק פיליפי לא היה יכול לפעול בשמות בנפרד (אם לא נסתיימו בשני עיצורים) בתקופה כלשהי, כי לפני נשילת היחסות ההברה הסופית (היום) הייתה פתוחה, ואחרי נשילתו היא הייתה ארוכה. אין ללמוד אפוא דבר מנשילתו של תנועת היחסות בנפרד לגבי זמנו של חוק פיליפי. לעומת זה אכן נראה, שהתנועות הסופיות שבפעל נשלו לפני פעולת חוק פיליפי ועל כן הושפעה ההברה הסופית (היום) בפועל המחוסרת סיומות מן החוק. נדמה, שסראו, שאיחר את חוק פיליפי כל כך, היה הראשון, שעמד על עובדה זו. זו הייתה גם דעתי אני, ע' תורת הגהה והצורות, תל-אביב תשל"ג, 69-70, A Grammar of Biblical Hebrew, Wiesbaden 1976, 36-37, וכן HUCA נב משנת 1971 עמ' 155 (שם הנחתי, שהמעטק היה בקביעות לסגול ולא לפתח, אולם לא צדקתי; מסתבר, שקשה למצוא התניה למציאותו של סגול במקום פתח בעטיו של חוק פיליפי). לאחרונה עמד על תחולת המעטק בפעלים בראיות מכריעות קימרון (כגון מציאות פתח בבניין פיעל בהקשר לעומת צירה בהפסק; בהפסק לא פעל חוק פיליפי, כי, בעטיה של הארכת ההפסק, התנועה היתה ארוכה). ומן העובדה, שחוק פיליפי מאוחר לנשילת התנועות הסופיות בפועל, נוכל להסיק, שהוא מאוחר לכיווץ הדיפתונג (הטריפתונג) בצורות פועל מעין יגלה. העובדה שצורות אלו מסתיימות בסגול ואילו צורות הציווי (מעין גלה, ג' שוואית) בצירה, מקורה במציאות תנועה סופית ב-יגלה (והיעדרה ב-גלה). מקובל על כל החוקרים, שנשילת התנועות הסופיות בנסמך קודמת לחוק פיליפי.

מעטים המעתיקים, שאפשר להניח לגביהם, שהם מאוחרים לחוק פיליפי, לכאורה רמז לתחולתו המאוחרת יחסית של מעטק זה. מעתיקי טעם אחדים מאוחרים לחוק פיליפי: מאחר ש-עתה (שטעמו מלרע בהקשר) גזורה מ-עת (ע' צרויה), הרי ה-ע הפתוחה שבה הייתה בהכרח מוטעמת, בעת שנעשתה פתוחה, במלים אחרות, תזוזת הטעם למלרע מאוחרת לחוק פיליפי. גם תזוזת הטעם בצורות עתיד ב-ו ההיפוך (כמו וייאסף בטעם מלרע ליד צורות בטעם מלעילי, תמיד ללא פתח סופי, לעומת צורות סוף פסוק מעין ויינפש, ב-פ פתוחה) מסתמא מאוחרת לתחולת חוק פיליפי. מאחר שההברה האחרונה לא הייתה מוטעמת בעת תחולתו, לא הושפעה ממנו. כן מסתבר (בניגוד לבלייק במאמרו הנזכר), שההידקקות של פתח לחיריק בהברה סגורה ובלתי-מוטעמת מאוחרת לחוק פיליפי. בכיוון זה מרמזים זוגות מעין מרבץ, משבר (מ' פתוחה, ב' צרויה), מרבץ, משבר (מ' חרוקה, ב' פתוחה). הפתח שבהברה הסופית בנסמך שהתהווה לפי חוק פיליפי גרם (בגלל השפעתו הדיסימילאטורית) להידקקות המאוחרת. עסקנו בכרונולוגיה של חוק פיליפי. מבחינת הכרונולוגיה האבסולוטית הגענו למסקנה, שהיא חלה בין 1300 (תעתיקים מצריים) ל-300 לפני הספירה (תעתיקי השבעים). ראינו, שאין להביא ראיה, אם נשלו התנועות הסופיות בנפרד לפני חוק פיליפי או אחרי, אולם ברור, שהן נשלו בנסמך ובפועל לפני המעטק. קדמו לחוק פיליפי המעטק הכנעני, נשילת א' בסוף הברה, הארכת סוף פסוק ותזוזת הטעם להברה סגורה סופית בסוף פסוק וכן כיווץ הדיפתונג בצורות מעין יגלה. לעומת זה מאוחרת לחוק פיליפי תזוזת הטעם במלים אחדות (כגון ב-עתה) וכן ההידקקות.